

ਨਾਈਨ/ਅਲੈਵਨ ਦੀ ਘਟਨਾ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ(ਡਾ.)

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

9/11 ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦੁਖਾਂਤ¹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਰਘਟਨਾ ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਦਮੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।² ਇਸ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਦਬਦਬੇ ਦੀ ਪੋਲ ਸਰੇ ਆਮ ਖੋਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਅਤੇ ਧੱਕੜ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸੇਕ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਏਨੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਮ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਹਿਣਾ ਪਿਆ।³ ਜਿਹੜੀ ਲੋਕਾਈ ਮੀਡੀਏ ਅਤੇ ਭਰਮਾਊ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਜਾਲ ਵਿਚ ਉਲਝੀ ‘ਆਪਣੇ’ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਮਿਡਲ ਈਸਟ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੀ ਥੱਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਇਸ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਜੋ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਠੀਕ ਹੈ ਵੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਅਮਰੀਕੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਇਸ ਹਮਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਤਾਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਜਾਂ ‘ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ’ ਦੀ ਘੋਰ ਨਿੰਦਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ (ਭਾਵੇਂ ਥੋੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ) ਭਾਵੁਕਤਾ ਦੇ ਗਲੇਫ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਤਾਰਕਿਕ ਸੋਚ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਬਣਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਇਸ ‘ਕਾਰੇ’ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰੇਰਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸੂਖਮ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ‘ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਹਨ। ਅਮਰੀਕੀ ਪ੍ਰਫੈਸਰ ਮਾਈਕਲ ਕਲੇਅਰ ਇਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਆਖਦਾ ਹੈ :

Ever Since Tuesday , Sept. 11, I have been asking myself Why?—Why did they do it? What could possibly driven a dozen or so people to such a fever pitch of rage and anger that they would not only kill thousands of ordinary American people but also kill themselves in the process? Consider that the perpetrators of the attack (about 20 or so) got up that day and said to themselves, today we will die. I think it is almost impossible for us in this country to conceive of what would drive people to this state of rage. And we are certainly getting no help on this from government officials or the usual crowd of pundits, who seem to be avoiding this very

¹ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜਾਰਜ ਬੁਸ਼ 9/11 ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਤੋਂ ਫੌਰਨ ਬਾਅਦ ਇਸ ਨੂੰ National Tragedy ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

² ਚੋਮਸਕੀ ਅਨੁਸਾਰ, “ The horrendous terrorist attacks on Tuesday are something quite new in world affairs, not in their scale and character, but in the target. For the first time since the war of 1812 that its national territory has been under attack, even threat...For the first time the guns have been directed the other way...” {Interviewing Chomsky on 9-11.htm}, accessed on 13/12.2007.

³ ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ 9/11 ਦੇ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ 3000 ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ।

question. Instead, all we hear is talk of unidentified “terrorists” and “enemies”. But we have to understand these people, If we are to protect ourselves and the world from this type of slaughter.⁴

ਚੋਮਸਕੀ ਇਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਉਸਾਮਾ ਬਿਨ ਲਾਦੇਨ ਜਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਇਸਲਾਮਿਕ ਜਗਤ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿੱਧ ਕੀਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਗੈਰਪੱਖਪਾਤੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।⁵ ਇਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਉਹ ਅਮਰੀਕੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਉਸ ਉਚਾਰ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਰਗੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਘੋਰ ਨਫਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਹੈਜ਼ਮੋਨਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਉਸ ਉਕਾਈ ਕਾਰਨ ਠੀਕ ਤੇ ਵਾਜਬ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜੀ ਸੱਤਾ ਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਅਤੇ ਹਮਾਇਤ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਤਰਕ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪਰਖਿਆਂ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦਾ ਬੱਜਰ ਗੁਨਾਹ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਹਮਲਾ ਜੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਵਜੂਦ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਟਵਿੰਨ ਟਾਵਰਜ਼ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਉਣ ਕਾਰਨ ਡਿੱਗ ਜਾਣ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਤਰਕ ਵੀ ਤੱਥ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਾਵਰਜ਼ ਨੂੰ ਢਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵੀ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬਹੁਗਲ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਅਤੇ ਮੁਸਤਕਬਿਲ।

ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਕਟਾਂ, ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ, ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਹਮਲਾ ਹੋਰ ਮਾਰੂ ਸਿੱਟੇ ਲੈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਅਸਲ ਦੋਸ਼ੀ ਪੱਗ ਦਾੜੀ ਵਾਲਾ ਉਸਾਮਾ ਬਿਨ ਲਾਦੇਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਰਗੇ ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਹਨ। ਇਸ ਉਚਾਰ ਦਾ ਪਿਛਲੱਗ ਹਰ ਸਾਧਾਰਨ ਗੋਰਾ ਅਮਰੀਕੀ ਹਰ ਉਸ ਪਰਵਾਸੀ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਦਿੱਖ ਸਾਂਵਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਪੱਗ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਦਾੜੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕਹਿਰੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਬੀਰ ਜੈਨ ਅਮਰਤਿਆ ਸੇਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ **Identity and Violence : The Illusion of Destiny** ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, “ਵਾਇਲੈਂਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਇਕ ਇਕਹਿਰੀ (singular) ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਕਈ ਕਈ ਹੋਂਦਾਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ (plural identity exist simultaneously) ਪਰ ਜਦ ਉਸਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਇਕ ਧਰਮ, ਇਕ ਜੁਬਾਨ ਜਾਂ ਇਕ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਛੋਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ

⁴ MichaelKlare, Asking Why.htm , accessed on 13/12/07

⁵“ To answer this question we must first identify the perpetrators of the crimes. It is generally assumed, plausibly, that their origin is the Middle East region, and that the attacks probably trace back to the Osama Bin Laden network, a widespread and complex organization, doubtless inspired by Bin laden but not necessarily acting under his control. Let us assume that this is true. Then to answer your question a sensible person would try to ascertain Bin laden’s views, and the sentiments of the large reservoir of supporters he has throughout the region...” {Interviewing Chomsky on 9-11.htm}, accessed on 13/12.2007.

ਹੈ, ਸੁੰਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕਹਿਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ...ਜਦ ਇਕਹਿਰੀ ਹੋਂਦ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਨ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾ ਚਾਹ ਕੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਕਹਿਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਵਿਚ - ਅਮਰੀਕੀ, ਈਮੀਗਰੈਂਟਸ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ...।”⁶

ਪਰਾਏ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਸਣ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੰਢਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਇਸ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤਾ ਕੀ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਮੁਲਕ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿ ਉਸ ਮੁਲਕ ਨਾਲ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਜੰਮੇ ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ 9/11 ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਅਸਤਿਤਵੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪੂਰ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।⁷ ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੇਕਾਂ ਦਿਸਦੇ ਅਣਦਿਸਦੇ ਮਾਰੂ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਇਸ ‘ਆਜ਼ਾਦੀ ਪਸੰਦ’ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਵਿੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।⁸ ਜਿਸ ਸਿੱਖ/ਪੰਜਾਬੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਮਾਣ ਨਾਲ ਜਿਉਣਾ ਸਿੱਖ ਰਹੇ ਸਨ ਉਹੀ ਪਛਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਖੌਹ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਬਣੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਜੁਝਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਟ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਮੂਹ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਰਾਜਨੀਤਕ/ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੰਤਰ ਦੇ ਸਮਵਿਥ ਨਿਗੂਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੂਹ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਖਰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਬਚ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰੀ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਭਿੰਨ ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਿਰਮਤ ਬਚਾਅ ਤੰਤਰ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਤਰਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪ੍ਰਮਾਣਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਕੀ ਹੈ?

⁶ ਜਸਬੀਰ ਜੈਨ, ਦੁੱਖ ਸਾਂਝਾ ਕਿ ਪਰਾਇਆ : ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ‘ਟਾਵਰਜ਼’, ਟਾਵਰਜ਼ : ਵਸਤੂ, ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ (ਸੰਪਾ.), ਐਮ. ਪੀ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ-24.

⁷ According to Amardeep Singh Bhalla, One of the founders and legal director of the Sikh Coalition, a civil rights advocacy group, “Earlier, the biggest issue the community faced was employment discrimination. After 9/11 that changed in a much accelerated manner and we’ve had 300 reports of bias against Sikhs ranging from hate crime to bias motivated harassment on the street.” {Hate Crimes Against Indians.htm}, accessed on 13/12/2007.

⁸ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤੱਥ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹਨ : 1. 15 ਸਤੰਬਰ 2001 ਨੂੰ 9/11 ਦੇ ਮਸਲੇ ਕਾਰਨ ਇਕ ਗੋਰੇ ਅਮਰੀਕੀ ਨੇ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ ਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “I stand for the flag.” 9/11 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਵਿਚ ਤਕਰੀਵਨ ਉੱਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ ਪਗੜੀਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸਨ।

{Divided We Fall Facts on Post-9-11 Discrimination.htm}, accessed on 13/12/2007 2. 2.9 ਮਿਲੀਅਨ ਡਾਲਰ ਦਾ ਫੰਡ 9/11 ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਸ ਫੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਡਾਲਰ ਵੀ ਹੇਟ ਕਰਾਈਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਖਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਵੀ 9/11 ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। {List of Post Sept_ 11 Hate Crime Victims.htm} accessed on 13/12/2007

ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਇਕ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਬਚਾਅ ਤੰਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਜੁਬਾਨ ਮਿਲੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਖਿਲਾਫ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਅਨਿਆ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਕੇਵਲ ਦੁੱਖਾਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਰੋਣਾ ਧੋਣਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਸਮਝਣ, ਇਸ ਦੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪਸਰੇ ਅਨਿਆਂ ਤੰਤਰ ਖਿਲਾਫ ਲੜਨ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਬਚਾਅ ਤੰਤਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਬਚਾਅ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ 9/11 ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸੰਦਰਭ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਰ ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਜਗਜੀਤ ਬਰਾੜ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ‘ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਮੈਲ’ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅਮਰੀਕੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੁਆਰਾ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਨਿਆਂ/ਧੱਕੇ ਦਾ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਤੀਸਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਾਪ ਦੰਡਾਂ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕਰੁਚੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ 9/11 ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਲੰਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਹਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਐਡਵਰਡ ਸਈਦ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ **Orientalism** ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੌਧਿਕ ਪੈਰਾਡਾਈਮਾਂ (**Intellectual Paradigms**) ਦੁਆਰਾ ਪੂਰਬ ਦੇ ਗਲਤ ਅਤੇ ਰੋਮਾਨੀ ਬਿੰਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਚਾਹੁਤ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਤਰਕਾਂ ਨਾਲ ਉਚਿਤ ਅਤੇ ਠੀਕ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਸੈਮੂਅਲ ਪੀ ਹਟਿੰਗਟਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ **Clash of Civilizations** ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਲ ਵਿਰੋਧ ਸੱਭਿਆਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਤਾ ਦੀਆਂ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਰਗੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਜਾਂ ਅਰਬਾਂ ਲਈ ਉਪਰੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਿਛਾਂਹ-ਖਿੱਚੂ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰਕ ਸਿਰਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਪੱਛਮੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆਸਰੇ ਸਿਰਜੇ ਵਿਭਿੰਨ ਤਰਕਾਂ⁹ ਰਾਹੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸਤਾ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਪਾਸਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 9/11 ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਪੱਛਮ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰਮਤ ਪੂਰਬ ਵਿਰੋਧੀ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਗਵਾਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੋਰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

‘ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਮੈਲ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਗਿੱਲ ਨਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਵਿਹਲਾ ਟਾਈਮ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਵੈਸਟਫੀਲਡ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਮਾਲ ਵਿਚ ਤਫਰੀ ਮਾਰਨ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਲ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਉਹ ਅਣਭੋਲਤਾ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕੀ ਸਟੇਟ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਮਨਭਾਉਂਦੇ

⁹ ਫੂਕੋ ਇਸੇ ਨੂੰ **Archaeology of Knowledge** ਹੈ। ਮੈਰੀ ਲੂਈਸ ਇਸ ਨੂੰ **The Imperial Gaze** ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚਿੰਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸਮਾਜਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਿਰਮਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਫੈਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ/ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਏਜੰਡੇ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਤਰਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਟੇਟ ਵਿਰੋਧੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸਦਾ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਕੈਥਲੀਨ ਨਾਲ ਤਲਾਕ ਦਾ ਕੇਸ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਉਹ ਉਸਦੇ ਮੂਲਵਾਦੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਇਹ ਤਰਕ ਸਿਰਜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, “ ਕੀ ਤੇਰੀ ਪਤਨੀ ਕੈਥਲੀਨ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਨੌਂ/ ਗਿਆਰਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੂਲਵਾਦੀ ਬਣ ਗਿਆ ਏਂ?” (ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-34) ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹੁਸੈਨ ਜ਼ਿਊਲਰਜ਼ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਖੜਾ ਸਹਿਜ ਹੀ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਉੱਪਰ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਸ਼ੋਅ ਕੇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਸਟੇਟ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਸਹਿਜ ਸੋਚਣ/ਦੇਖਣ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੰਗਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, “...ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੰਧ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਗਰਿੱਡ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀ ਮਾਲ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਕੇ, ਕੰਧ ਪਾੜ ਕੇ, ਬੰਬ ਨਾਲ ਉਹ ਗਰਿੱਡ ਕਿੰਨੀ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੈਂ?” (ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-37) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅਮਰੀਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਤਰਕ-ਜਾਲ ਦੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਾਰਜਵਿਧੀ ਦਾ ਕਲਾਤਮਕ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥਕ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਸ ਤਰਕ-ਜਾਲ ਦੇ ਖੋਖਲੇਪਣ ਵੱਲ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉਸੇ ਜੁਗਤ ਦੀ ਸੂਖਮ ਤੇ ਸੰਕੇਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਮਰੀਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ‘ਦੂਜੇ’ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੈਂਤੜਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇਹ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਪੈ ਰਹੇ ਦਬਾਵਾਂ ਦੀ ਵੈਧਤਾ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਯਥਾਸੰਭਵ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਵੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਗਿੱਲ ਐਫ਼ ਬੀ ਆਈ ਦੇ ਇੰਟੈਰੋਗੇਸ਼ਨ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰ ਰਹੇ ਗੋਰੇ ਅਮਰੀਕੀ ਦੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ੋਨ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੂਸਰੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਅਸਲ ਵਿਰੋਧੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸਟੇਟ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖ ਗਿੱਲ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਝੰਡੇ ਵਾਲੀ ਟੀ ਸ਼ਰਟ ਪਾ ਕੇ ਮਾਣਮੱਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਟੇਟ ਦੇ ਰਾਖੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਮਾਣ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਅਮਰੀਕੀ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ‘ਮੈਲਾ’ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਇਸ ਮੈਲੇ ਝੰਡੇ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੇ ਲੱਗੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਉਜਲੇਪਣ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਹ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਉਸ ਦੇ ਪਰਾਏ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ ਸਮਝਣ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅੱਗੇ ਦੇਖਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਸੂਚਕ ਵੀ ਹੈ। ਉਂਝ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਆਖਿਆ ਉਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਅਮਰੀਕੀ ਝੰਡੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਿਤੇ ਦਿਖਾਵਾ, ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਂ ਲਾਲਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਜੁਗਤ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਗਿੱਲ ਐਫ਼ ਬੀ ਆਈ ਤੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ

ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਕਾਂਗਰਸਮੈਨ ਟੋਨੀ ਸਮਿੱਥ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਜ ਵਾਪਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਬੇੜਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਥਾਂ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੀ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰ ਹਿੱਤ ਦੂਸਰੀ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰੋ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ‘ਗਰਾਊਂਡ ਜ਼ੀਰੋ’ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਢਾਈ ਸਫ਼ੇ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਿਮਨ ਪੁਰਖ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਕਤੇ ਦੁਆਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤਿਤ ਇਹ ਕਹਾਣੀ 9/11 ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਤੇ ਮੂਲਵਾਸੀ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ, ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਤੇ ਨਿਖੜਵੇਂ ਦੁੱਖਾਂ/ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਕਤੇ ਦੋ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੁੱਸੇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਦੋ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਪੰਨੂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਨਿਮਨ ਪੁਰਖ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸਕਾਟ ਸਾਈਮਨ ਨਾਂ ਦੇ ਗੋਰੇ ਪਾਤਰ ਦਾ। ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਦੋ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਕਤਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਪਰੋ ਨਾ ਸਕਣਾ ਭਾਵੇਂ ਕਲਾਤਮਕ ਉਕਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਕੁਝ ਰੌਚਿਕ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਵਕਤੇ ਦੁਆਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤਿਤ ਵੱਥ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਪੰਨੂ 9/11 ਦੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਮਹੌਲ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਆਪਣੀ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਂਦ ਦੁਆਲੇ ਮੰਡਰਾ ਰਹੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਟ-ਸਥਿਤੀ ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਦੇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਨੂੰ ਅਗ੍ਰਭੂਮੀ ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਦੇਸ ਪ੍ਰਤਿ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਜ਼ਰੀਆ ਸੈਆਂ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਇਹ ਸੁਆਲ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਰਧੀ ਮਾਹੌਲ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਸਰੂਪ ਹਮਲੇ ਅਧੀਨ ਹੈ) ਵਿਚ ਭੋਗਣੇ ਪੈ ਰਹੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਦੇਖੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੀ ਧਾਰਨਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰੇ ਸਾਡੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ, ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਪੈਂਤੜਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਸ ਪੈਂਤੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਰੁਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜੀ ਭਾਵੁਕਪੁਣੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇੱਥੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਆਪਣੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵੇਲੋਂ ਵਪਰਾਇਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਜੇ ਇੱਥੇ ਸੰਕਟ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਦੇਸ ਵੀ ਸੰਕਟ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਾੜੀ ਕੇਸ ਮੂਲ ਦੇਸ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੇ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇਸ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੇ ਮੁੜ ਲਹਾ ਦਿੱਤੇ ਨੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦਾ ਅਗਲਾ ਵਿਵਹਾਰ ਸੰਕਟ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸਦੇ ਅਸਲ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਸਮੁੱਚੇ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਆਵਾਮ ਨੂੰ 9/11 ਜਿਹੀਆਂ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੁਸ਼ ਅਤੇ ਲਾਦੇਨ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“...ਟੀ.ਵੀ. ਸਕਰੀਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਦੋ ਹੀ ਚਿਹਰੇ : ਇਕ ਖੁਲੀ ਦਾੜੀ, ਉਦੇੜ ਪੱਗ ਵਾਲਾ, ਭੂਰਾ-ਪੀਲਾ ਸ਼ੈਤਾਨ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ, ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਭਖਦਾ, ਗੋਰਾ-ਲਾਲ ਮੱਕਾਰ ਚਿਹਰਾ। ਦੋਨਾਂ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਦੋ ਅੱਗ

ਦੇ ਗੋਲੇ ਅਤੇ ਗਰਕਦੇ ਜਾਂਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ: ਫੰਬੇ-ਫੰਬੇ, ਚੀਥੜੇ-ਚੀਥੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜਿਸਮ। ਸਭ ਕੁਝ ਭਸਮ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਗਰਾਊਂਡ ਜ਼ੀਰੋ ਵਿਚ।..”(ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-40)

ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਣਬੀਰ ਸੋਢੀ ਦੇ ਹੇਟ ਕਰਾਈਮ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਨਾਲ ਨਿਰਾਸ਼ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਤਲ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਵੀ ਉਹ ਆਮ ਅਮਰੀਕੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਸਟੇਟ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਨਾਂ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕੀ ਸਟੇਟ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਪੈਰਤੀ ਹਿੱਤ ਅਮਰੀਕੀ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਏਨੀ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਅਮਰੀਕੀ ‘ਦੂਜੇ’ ਪਰਵਾਸੀ ਅਮਰੀਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਨਿਗੂਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਤੀਬਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਦਾ ਟਾਕਰੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ ਨਕਸ਼ ਉਲੀਕੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪਾਸਾਰ ਨਿਮਨ ਪੁਰਖ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਕਤੇ ਦੁਆਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤਿਤ ਵੱਥ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਨਿਮਨ ਪੁਰਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਕਤਾ ਇਕ ਅਮਰੀਕੀ ਸਕਾਟ ਸਾਈਮਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਪਾਸਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸਾਹਿਤਕ ਬਚਾਅ ਤੰਤਰ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੰਦਾ ਅਪਣੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦਾ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਸ਼ੁੱਭ ਸੰਕੇਤ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਕਾਟ ਸਾਈਮਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਗਲੋਰੀਆ ਸਾਈਮਨ 9/11 ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਵ ਵਿਆਹੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਅੱਤ ਗ਼ਮਗੀਨ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਸ ਦੰਪਤੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ 9/11 ਕਾਰਨ ਆਮ ਅਮਰੀਕੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੰਪਤੀ ਜੋੜਾ ਡੀ ਐਨ ਏ ਲੈਬ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੀ ਟੈਕਸੀ ਨੂੰ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸਦਾ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਕਾਟ ਸਾਈਮਨ ਤੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਖਾਤਰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ, “ ਸਰ, ਕਿਹੜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤਰ?” ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਸਾਈਮਨ ਬੇਹੱਦ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ “ਗਰਾਊਂਡ ਜ਼ੀਰੋ” ਆਖਦਾ ਹੈ, ਸਾਈਮਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਤੋਂ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਬੌਖਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਾਇਆ ਲਏ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਾਈਮਨ ਦੇ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਤਿ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਈਮਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਗਲੋਰੀਆ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਵਾਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੰਕਟ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਬੌਖਲਾਹਟ ਅਤੇ ਸਟੇਟ ਤਰਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅੰਨੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕਿ ਅਹਿਮ ਪਾਸਾਰ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਟੇਟ ਪ੍ਰਤੀ ਆਏ ਸੂਖਮ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੂੰ

ਬਿੰਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਮਰੀਕੀ ਜਨਤਾ ਆਪਣੀ ਸਟੇਟ ਪ੍ਰਤੀ ‘ਸਭ ਠੀਕ ਵਾਲਾ’ ਰਵੱਈਆ ਛੱਡ ਇਸ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ :

“ ਸਿਰਫ ਸਤੰਬਰ ਗਿਆਰਾਂ ਹੀ ਆਤੰਕ ਨਹੀਂ, ਬਸਤੀਬਾਦੀ ਹਵਾਸ ਅਤੇ ਬਸਤੀਆਂ ਲਈ ਜੰਗ ਵੀ ਆਤੰਕਵਾਦ ਹੈ। ਉਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੈ ਇਹ ਸਤੰਬਰ ਗਿਆਰਾਂ। ਨਾਗਾਸਾਕੀ-ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ, ਵੀਅਤਨਾਮ, ਖਾਤੀ ਯੁੱਧ, ਫਿਲਸਤੀਨੀਆਂ ਦੇ ਘਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੈ ਸਤੰਬਰ ਗਿਆਰਾਂ...।” (ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-47-48.)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੇ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸਵੈ ਅਤੇ ਪਰ ਦੀ ਸਹੀ ਸਮਝ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਤੇ ਚਿੰਤਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ‘ਦੂਜੇ’ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਪੁਰ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵੀ ਦਰਕਾਰ ਹੈ। ਬਹੁਤਾ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਇੱਛੁਤ ਸਵੈ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵੀ ਪਛਾਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰੋ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਿਖਤ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਅਪਵਾਦ ਹੈ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ‘ਫੈਂਸ’ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ 9/11 ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। 9/11 ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਏਧਰੋਂ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਹ ਸੁਆਲ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕਿਸ ਧਿਰ ਨਾਲ ਖੜਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਂਝ ਹੈ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਰੰਗ ਕਾਰਨ ਅਮਰੀਕੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਮਰੀਕੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ‘ਬੇਹਤਰੀ’ ਲਈ ਪਿਛਲਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਛੱਡ ਛੁੱਡਾ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਇਕ ਮਸਲਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ/ਨੈਤਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਭੌਤਿਕ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ/ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਦਵੰਦ ਦਾ ਹੈ। ਉੱਪਰ ਵਰਨਿਤ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਝੁਕਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਤੇ ਮਤਲਬ ਜੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਬਚਾਅ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਸਲਾ ਕੋਈ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕੀ ਧਿਰ ਦੇ ਵੱਲ ਝੁਕਣਾ ਯਕੀਨਨ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸੀ। ਪਰ ਸੁਆਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਬਚਾਅ ਧਾਰਮਿਕ/ਨੈਤਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਮਸਲਾ ਕੇਵਲ ਬਚਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਿਆਂ-ਅਨਿਆ, ਠੀਕ-ਗਲਤ ਅਤੇ ਜੁਲਮੀ-ਮਾਸੂਮ ਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਸਲਾ ਉਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਸਲਾ ਉਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ‘ਸਾਂਈ ਮੀਆਂ ਮੀਰ, ਪੀਰ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ, ਗਨੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਨਬੀ ਖਾਂ’ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਸੰਧੂ ਗੋਲ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਬਣੇ ਪੰਜ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਹੈ। ਪੰਜ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਬਣੇ ਦੋ ਘਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਅਮਰੀਕੀ ਜਾਹਨ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਰਹਿਮਾਨ ਇਕ ਖੁਸ਼ਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਸਾਂਝੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਉਸਦੇ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਜਾਹਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਰਹਿਮਾਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੋਫੀਆ ਵੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਹਣੀ, ਸੁਨੱਖੀ, ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ, ਮਿੱਠ-ਬੋਲਤੀ ਤੇ ਸਲੀਕੇ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਸੋਫੀਆ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਇਹ ਚਿੰਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਂਝ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਵਿਰਾਸਤੀ ਸਾਂਝਾਂ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਭਣਾ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸੋਫੀਆ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬਲਬੀਰ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਹੈ। ਬਲਬੀਰ ਕੋਰੀ ਅਣਪੜ੍ਹ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਅਮਰੀਕੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਜਾਲ ਵਿਚ ਉਲਝੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਰਹਿਮਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨਾਲ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਤਰਕਮਈ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚੋਂ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲੈਂਦੀ ਰਹਿਮਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸਮੁੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਗਤ ਨੂੰ ‘ਬੇਈਮਾਨ’ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

“ ...ਇਹ ਬਹੁਤ ਬੇਈਮਾਨ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਈਮਾਨੀ ਕਰਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਅਗਵਾ ਕੀਤੇ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ। ਸਿੱਧੇ ਲੜਦੇ ਵੱਡੇ ਸੂਰਮੇ। ਹੁਣ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ, ਚੁਹੇ।”(ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-89.)

ਬਲਬੀਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਵਡੇਰੇ ਮੁੱਦੇ ਵਲ ਰੁਖ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪਰਵਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ 9/11 ਦੇ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਲਿਆ ਖੜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮਝ ਕੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਅਮਰੀਕੀ ਜਨਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਭਿੰਨ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਦੇਖੋ ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਅੱਤਵਾਦ ਨਾਲ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਵੈਰ ਹੈ (ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਇੱਕੋ ਹੈ, ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਆਪਾਂ ਦੋਸਤ ਹੋਏ)। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੇ ਉਚਾਰ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਵੇਂ ਸੁਆਲ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ :

ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਚੁੱਕਦਾ ਹਾਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਗ ਬੰਨਣ ਦਾ ਢੰਗ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਹੈ।..(ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-89.)

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਾੜੀ ਧਿਰ ਹਨ ਸਗੋਂ ਮਾਸੂਮ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਵੀ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸ ਧਿਰ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਆਪਣੀ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਉਸ ਧਿਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜ਼ਾਬਰ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਾਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰਿਆਉਣ ਪਿੱਛੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਾਰ ਇਹ ਬਣਦਾ

ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਜਿਸ਼ੀ ਚੁੱਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਬਚਾਉ ਜੁਗਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਖ ਉਪਰੋਕਤ ਪੈਂਤੜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਉਚੇਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਸਮਵਿੱਥ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੇ ਉਚਾਰ ਰਾਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਬਚ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਡੋਲ ਜਾਣ ਦੇ ਦਰਦ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂਪਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਮੈਂ ਕੰਧ ਤੇ ਲੱਗੀ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੇਠ ‘ਅਵਲ ਅੱਲਾ ਨੂਰ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ। ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭ ਜੱਗ ਉਪਜਿਆ ਕੋਣ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ।’ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੰਧ ਤੇ ਲੱਗੀ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਦਾਸ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੇਜਲ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਅੱਖਾਂ ਤਾਂ ਸਰਬੰਸ ਦਾਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਨਮ ਨੀ ਹੋਈਆਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ, ਸੋਚੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੰਝੂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਸੜਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਹੰਝੂ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਪੰਥ ਦੇ ਲੀਹੋਂ ਲਹਿ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। (ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-89.)

9/11 ਦੇ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਮੂਲਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਵਾਨੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ‘ਆਪਣੇ’ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵੀ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਪਰਵਾਸੀ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਮਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ (ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਆਸਾਧਰਨ ਵੀ ਸਨ) ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪਰਵਾਨੇ ਗਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਮਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਵੀ ਪਾ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਪਰ 9/11 ਦੀ ਆਸਾਧਾਰਨ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਸੋਚ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਉਖੇੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸ ਹੰਢਾ ਰਿਹਾ ਪਰਵਾਸੀ ਇਸ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਇਸ ਸੱਚ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਵਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭੂਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਨਾ ਭੂਤ ਹੈ, ਨਾ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਨਾ ਭਵਿੱਖ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਰਹਿਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ :

“ਵੇਖੋ ਨਾ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਪੰਝੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਜੰਮੇ, ਪਲੇ ਵੀ ਏਥੇ ਹੀ, ਤਲੀਮ ਵੀ ਏਥੇ ਹੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੇ ਪਏ ਜੇ। ਮੁੰਡੇ ਕਲੀਨ-ਸ਼ੇਵਨ ਹੋ ਗਏ, ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਨਾ ਚੁੰਨੀ ਰਹੀ ਨਾ ਗੁੱਤ। ਨਾ ਬੋਲੀ ਰਹੀ ਨਾ ਪਹਿਰਾਵਾ। ਬਸ ਬਣ ਗਏ ਨੇ ਢੋਡਰ ਕਾਂ। ਨਾ ਘਰ ਦੇ ਰਹੇ ਨਾ ਘਾਟ ਦੇ। ਅਜੇ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ‘ਟਰੇਟਰਜ਼, ਗੋ ਬੈਕ’ (ਗਦਾਰੋ ਵਾਪਸ ਜਾਓ)...” (ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-87.)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੁਆਰਾ ਫਿਲਪਾਈਨ ਗਏ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਨਾ ਸੁਲਝਾਏ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਮਸਲਿਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦਿਆਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਹਾਣੀ ਪਰਵਾਸੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਨਾ

ਕੇਵਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਪੁੱਠੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਦਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਫਲ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰਾਣੀ ਨਗੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ‘ਕਰਫਿਊ ਜਾਰੀ ਹੈ’ 9/11 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਮਰੀਕੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਬਦਲਾਲਊ ਖੋਫਨਾਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤ, ਸਹਿਜ ਤੇ ਉਚੇਰੀ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਚਲ ਰਹੀ ਜੀਵਨ ਤੌਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਸ ਦੇ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰਾ ਈਰਾਕ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਚਿਤਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸੂਖਮ ਕਲਾਕਾਰ ਮਨ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਢਾ ਇਸ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵੱਲ ਦਾ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀਆਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਉਚੇਰੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਅਤੇ ਸੁੱਚੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਨਿਮਨ ਪੁਰਖ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਕਤੇ ਦੁਆਰਾ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਪਹਿਲਾ ਡੇਢ ਸਫਾ ਵਕਤ ਰੂਪੀ ਪਾਤਰ ਦਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾਨਿਸ਼ ਅਲੱਨਸੇਰੀ ਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵਕਤ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਵਕਤ ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਇਸ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਉਸ ਦਾ, ਵਕਤ ਜਿਹੜਾ ਕੱਲ੍ਹ ਤੇ ਅੱਜ ਬਾਰੇ ਸਭ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵਕਤ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਸ ਰਣਨੀਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸੱਚਾਂ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੱਚ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ ਹੋਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਕਤ ਰੂਪੀ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਰਾਹੀਂ ਈਰਾਕ ਉਪਰ ਅਮਰੀਕੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸੰਦਰਭ ਸਿਰਜਦਿਆਂ ਅਮਰੀਕੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਲੋਟੂ, ਮੱਕਾਰ ਤੇ ਜ਼ਾਬਰ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

“ਸਾਗਰ ਪਾਰ ਦਾ ਇਕ ਤਿਲਿਸਮੀ ਜਾਦੂਗਰ ਡੁੱਗਡੁੱਗੀ ਵਜਾਂਦਾ ਆਪਣੇ ਲਾਮਲਸ਼ਕਰ ਸਮੇਤ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਡਫਲੀ, ਆਪਣਾ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦਾ, ਆਪਣੇ ਦਾਉਪੇਚ ਚਲਾ ਕੇ ਉਹ ਹੁਣ ਹਰ ਨਾਜ਼ਰ ਹਾਜ਼ਰ ਨੂੰ ਜਮੂਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ।... ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੀਣ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮੁਯੱਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਕ, ਪੈਪਸੀ, ਸਿਗਰੇਟ, ਜੈਜ਼, ਜੀਨਜ਼, ਹੈਰੋਈਨ ਦੀਆਂ ਸਰਿੰਜਾਂ ਤੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੈਂਪਲੀ ਸੁਫਨੇ ਇੰਮਪਲਾਂਟ ਕਰਦੈ।”(ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-169.)

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅਗਲੇ ਪਾਸਾਰ ਵਿਚ ਦਾਨਿਸ਼ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਈਰਾਕ ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਕਾਰਨ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਈਰਾਕੀ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਵਿਚ ਵਾਪਰੇ ਉਦਾਸ, ਸੂਖਮ ਤੇ ਢਾਹੂ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦਾਨਿਸ਼ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਈਰਾਕ ਦੇ ਭੂਤ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨਦੀ ਅਮਰੀਕੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਈਰਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਿਜ ਪਿਆਰੀ ਜੀਵਨ ਤੌਰ ਨੂੰ ਇਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਕੁਕਰਮ ਦਾ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਦਾਨਿਸ਼ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤੌਰ ਈਰਾਕ ਦੀ ਉਸ ਮਾਣਮੱਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਗਵਾਹ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਦਜ਼ਲਾ-ਫਰਾਤ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ

ਘਾਟੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਗ਼ਾਜ਼ੀ ਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਦਾਨਿਸ਼ ਅਤੇ ਅਫਰਾਹ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਸੁਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਖਿਲਾਫ ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਆਂ ਖਾਤਰ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਸਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਮਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਜਿਉਣ ਤੇ ਮਰਨ ਦਾ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਵਾਹ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਛੇੜਛਾੜ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲਦਾ ਸੀ। ਏਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਏਥੇ ਹਾਕਮ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਸਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਉਸੇ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਤੌਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵੀ। ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰੀ ਜਦੋਂ ਇਕ ਬਾਹਰੀ ਸ਼ਾਸਕ ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਲਾਲਚਾਂ ਖਾਤਰ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਹਰ ਬਸਿੰਦੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗ ਕੇਵਲ ਜਾਨਾਂ ਤੇ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਇਹ ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਮਲਾਵਰ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਥਿਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਉਸ ਦੇਸ ਦੇ ਭੂਤ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਹਥਿਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ :

... ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਏ-ਤਿਜਾਰਤੀ ਸੋਚਾਂ ਵਾਲਾ ਸੌਦਾਗਰ ਆਪਣੀ ਭੌਤਿਕ ਹਵਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰੇਗਾ। ਮੁਲਕ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਬਾਰੂਦ ਭਰੇਗਾ। ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡੇਗਾ। ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਹਨਨ ਕਰੇਗਾ। ਮੁਲਕ ਦਾ ਮੁਸਤਕਬਿਲ ਬਦਲ ਦੇਵੇਗਾ।...(ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-175.)

ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸਾਰ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਘੋਖ-ਬੀਣ ਕਰਦੀ ਇ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਇਕ ਸ਼ਾਸਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਸਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਕਾਰਨ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਦਾਅ ਤੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹਿੱਤ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾਨਿਸ਼ ਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮ, ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਅਵਾਜ਼ਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ :

“ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਧੂਆਂ, ਸਾਹਬਾਂ ਵਿਚ ਗੁਬਾਰ ਲਈ ਟਰੱਕ 'ਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਾ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ-ਆਪਣੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ, ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਬਾਰੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਸਾਧੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਭੜਕਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪਣੇ ਫ਼ਾਇਦੇ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ... ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਅਪਮਾਨਾਂ, ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜ਼ਿੱਦਾਂ, ਅਹੰਕਾਰਾਂ, ਜਾਤੀ ਮੁਫਾਦਾਂ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਨਿਕਲਿਆ ਕੀ-ਖਾਲਿਸ਼ਾਂ, ਚੁਣੌਤੀਆਂ, ਹਿੰਸਾ, ਲੜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਮੁਲਕ। ਜਿੰਨੇ ਨਵੇਂ ਮੁਲਕ ਬਣੇ, ਓਨੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਇਨਸਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਕਸੀਮ ਹੋਇਆ।...”(ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-174.)

ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਦਾਨਿਸ਼ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਮਰੀਕੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਤਬਾਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਦਾ ਕੰਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ

ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮੌਤ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਹੁਣ ਰਹਿਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੈ ਵੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਹਮਲਾਵਰ ਨੂੰ ਕਤੱਈ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ। ‘ਕਰਫਿਊ ਜਾਰੀ ਹੈ’ ਭਾਵ ਹਾਲੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਹਨਨ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਾਨਿਸ਼ ਦੀ ਆਖਰੀ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਅਮਰੀਕੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾ ਦੇ ਅਸਲ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ ਇਹ ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਮੀਡੀਆ ਜੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਵਰ ਡਰਾਮੇ ਦਾ ਪਲਾਟ ਵ੍ਹਾਈਟ-ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਔਰ ਇਹ ਡਰਾਮਾ ਬਗਦਾਦ, ਮੋਸੂਲ ਤੇ ਅਰਬਿਲ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ-ਟੀ.ਵੀ. ’ਤੇ ਖੇਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤਹਿਜੀਬ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ; ਆਪਣੀ ਹੀ ਮੁਲਕ ਦੇ ਮਾਲ ਦੇ ਲੁਟੇਰੇ ਹਾਂ।”(ਪੰਖ, ਪਿੰਜਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਜ਼, ਪੰਨਾ-176.)

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਈਰਾਕ ਉੱਪਰ ਅਮਰੀਕੀ ਹਮਲੇ ਦੇ ਸੂਖਮ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਿਹੜਾ ਸੁਆਲ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨਾਲ ਆਖਰ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਦਾ ਹੈ? ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ, ਲੋਕੇਲ ਵੀ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਥਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੀ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ? ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਪੋਜੀਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਹ 9/11 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਉਸ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੂਚਕ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਮਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ ਹੈ।

ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ : ਸੰਕਟ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਖਾਸੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੌ ਓਹਲਿਆਂ ਵਿਚ ਫੂਪੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਜਾਨ ਦਾ ਡਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਸਾਰੇ ਪਰਦੇ ਲਾਹ ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਦੀਆਂ ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ, ਕਮੀਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 9/11 ਦੀ ਸੰਕਟ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰੇਆਮ ਨਸ਼ਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸੱਚ ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸੱਚ ਦਾ ਪਿਛਲੱਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਤਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਟੁੱਟਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਚੋਣਵੀਂ ਅਮਰੀਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸੰਕਟ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਖਾਤਰ ਕੀਤੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਿਤਰਨ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ

ਹੈ। ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਰਵਾਸ ਦੇਸ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੰਤਰ ਖਿਲਾਫ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਸਿਰਜ ਸਕਣ ਦੀ ਇਹ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਸਕੂਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਉਮਰ ਭਾਵੇਂ ਹਾਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਜਿਸ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਇਸਨੇ ਅਮਰੀਕੀ ਜਨ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਉੱਜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਬਣਦੀ ਹੈ।